पठतु संस्कृतम्

कोविद:

सप्तम-पाठः

अन्वयः - १

अथान्धकारं गिरिगह्वराणां दंष्ट्रामयूखैः शकलानि कुर्वन् ।
भूयः स भूतेश्वरपार्श्ववर्ती किञ्चिद्विहस्यार्थपतिं बभाषे ।।

पदविभागः

अथ, अन्धकारम्, गिरि-गह्वराणाम्, दंष्ट्रा-मयूखैः, शकलानि, कुर्वन्, भूयः, सः, भूतेश्वरपार्श्ववर्ती, किञ्चित्, विहस्य, अर्थपतिम्, बभाषे

सन्धिः

अथ + अन्धकारः - सवर्णदीर्घः
सः+ भूत - विसर्ग-लोपः
किञ्चित् + विहस्य - जश्त्वम्

अन्वयः - १

वाक्य-विश्लेषणम्

क्रियापदम्	-	बभाषे
प्रथमा	-	कुर्वन्, सः, भूतेश्वरपार्श्ववर्ती
द्वितीया	-	अन्धकारम्, शकलानि, अर्थपतिम्,
तृतीया	-	दंष्ट्रामयूखैः
षष्ठी	-	गिरिगह्वराणाम्
अव्ययम्	-	अथ, भूयः, किञ्चित्, विहस्य

अन्वयः - १

अन्वयरचना प्रतिपदार्थः च

अथ	- दिलीपस्य वचनं श्रुत्वा	
क्रियापदम्	- बभाषे	उक्तवान्
कः बभाषे ?	- सः	कुम्भोदरः
कीदृशः सः ?	- भूतेश्वरपार्श्ववर्ती	शिवस्य किङ्करः
किं कुर्वन् बभाषे ?	- शकलानि कुर्वन्	खण्डयन्
कं शकलानि कुर्वन् ?	- अन्धकारम्	तमः
केषाम् अन्धकारम् ?	- गिरिगह्वराणाम्	पर्वतस्य गुहानाम्
कैः कुर्वन् ?	- दंष्ट्रामयूखैः	दन्तकिरणैः
किं कृत्वा बभाषे ?	- विहस्य	हसित्वा
कथं विहस्य ?	- किञ्चित्	मन्दम् एव
कदा बभाषे ?	- भूयः	पुनः
कम् उद्दिश्य बभाषे ?	- अर्थपतिम्	नृपं दिलीपम्

अन्वयः - १

अन्वयः

अथ भूतेश्वरपार्श्ववर्ती सः गिरिगह्वराणाम् अन्धकारं दंष्ट्रामयूखैः शकलानि कुर्वन् किञ्चित् विहस्य अर्थपतिं भूयः बभाषे ।

तात्पर्यम्

दिलीपः यदा 'मदीयं जीवं दत्त्वा धेनुं रक्षामि' इति सूचितवान्, तदा तस्य वचनं श्रुत्वा सिंहः अहसत् । यदा सः हसितवान् तदा तस्य दंष्ट्राणां प्रभा प्रसृता अभवत् । सा प्रभा गिरेः गुहानाम् अन्धकारं सर्वं चूर्णीकुर्वती इव भासते स्म । ततः सिंहः किञ्चित् हसित्वा उक्तवान् ।

अन्वयः - १

व्याकरणांशाः

1. अथ - अव्ययम्
2. अन्धकारम् - अ. पुं. 'अन्धकार' शब्दः द्वि. ए.
3. गिरिगह्वराणाम् - अ. नपुं. 'गिरिगह्वर' शब्दः ष. ब.
4. दंष्ट्रामयूखैः - अ. पुं. 'दंष्ट्रामयूख' शब्दः तृ. ब.
5. शकलानि - अ. नपुं. 'शकल' शब्दः द्वि. ब.
6. कुर्वन् - त. पुं. 'कुर्वत्' शब्दः प्र. ए.
7. भूयः - अव्ययम्
8. सः - द. पुं. 'तद्' शब्दः प्र. ए.
9. भूतेश्वरपार्श्ववर्ती - न. पुं. 'भूतेश्वरपार्श्ववर्तिन्' शब्दः प्र. ए.
10. किञ्चित् - अव्ययम्
11. विहस्य - अव्ययम्
12. अर्थपतिम् - इ. पुं. 'अर्थपति' शब्दः द्वि .ए.
13. बभाषे - भाष् धातुः, आत्पनेपदी लिट्-लकारः प्र. ए.

अन्वयः - १

समासः

1. गिरेः गह्वराणि, तेषां - षष्ठी-तत्पुरुषः
2. दंष्ट्राणां मयूखाः, तैः - षष्ठी-तत्पुरुषः

अन्वयः - २

एकातपत्रं जगतः प्रभुत्वं नवं वयः कान्तमिदं वपुश्च ।
अल्पस्य हेतोर्बहु हातुमिच्छन्विचारमूढः प्रतिभासि मे त्वम् ।।

पदविभागः

एकातपत्रम्, जगतः, प्रभुत्वम्, नवम्, वयः, कान्तम्, इदम्, वपुः, च,
अल्पस्य, हेतोः, बहु, हातुम्, इच्छन्, विचारमूढः, प्रतिभासि, मे, त्वम्

सन्धिः

वपुः + च - विसर्ग-सकारः, श्चुत्वम्
हेतोः + बहु - विसर्ग-रेफः

अन्वयः - २

वाक्य-विश्लेषणम्

क्रियापदम्	-	प्रतिभासि, (अस्ति)
प्रथमा	-	इच्छन्, विचारमूढः, त्वम्
	-	एकातपत्रम्, प्रभुत्वम्, नवम्, वयः, कान्तम्, इदम्, वपुः
द्वितीया	-	बहु
षष्ठी	-	जगतः, अल्पस्य, हेतोः, मे
अव्ययम्	-	च, हातुम्

अन्वयः - २

अन्वयरचना प्रतिपदार्थः च

क्रियापदम्	- (अस्ति)	
किम् अस्ति ?	- प्रभुत्वम्	स्वामित्वम्
कीदृशं प्रभुत्वम् ?	- एकातपत्रम्	एकच्छत्रम्
कस्य प्रभुत्वम् ?	- जगतः	लोकस्य
पुनः किम् अस्ति ?	- वयः	
कीदृशं वयः ?	- नवम्	यौवनम्
पुनः किम् अस्ति ?	- वपुः	शरीरम्
कीदृशं वपुः ?	- इदम्	
पुनः कीदृशम् ?	- कान्तम्	सुन्दरम्

अन्वयः - २

अन्वयरचना प्रतिपदार्थः च

क्रियापदम्	- प्रतिभासि	लक्ष्यसे
कः प्रतिभासि ?	- त्वम्	दिलीपः
कीदृशः प्रतिभासि ?	- विचारमूढः	मूर्खः
कस्मै प्रतिभासि ?	- मे	मम
कथं भूतः त्वम् ?	- इच्छन्	वाञ्चन्
किं कर्तुम् इच्छन् ?	- हातुम्	त्यक्तुम्
किं हातुम् ?	- बहु	अधिकम्
कस्य हेतोः ?	- अल्पस्य	लघु-कारणेन

अन्वयः - २

अन्वयः

एकातपत्रं जगतः प्रभुत्वं, नवं वयः, इदं कान्तं वपुः च (तव अस्ति) । अल्पस्य हेतोः बहु हातुम् इच्छन् त्वं मे विचारमूढः प्रतिभासि ।

तात्पर्यम्

राजन् ! त्वं विचारं कर्तुम् असमर्थः । मूढः इवाचरसि । यतो हि, त्वं लघुभूतायाः धेनोः कारणात् आत्मनः शरीरं, राज्यं, सम्पत्, प्रभुत्वं इत्यादिकं सर्वं त्यक्तुम् इच्छसि किल । अतः त्वं मूढः इति मे मतिः ।

अन्वयः - २

व्याकरणांशाः

1. एकातपत्रम् - अ. नपुं. 'एकातपत्र' शब्दः प्र. ए.
2. जगतः - त. नपुं. 'जगत्' शब्दः ष. ए.
3. प्रभुत्वम् - अ. नपुं. 'प्रभुत्व' शब्दः प्र. ए.
4. नवम् - अ. नपुं. 'नव' शब्दः प्र. ए.
5. वयः - सः. नपुं. 'वयस्' शब्दः प्र. ए.
6. कान्तम् - अ. नपुं. 'कान्त' शब्दः प्र. ए.
7. इदम् - म. नपुं. 'इदम्' शब्दः प्र. ए.
8. वपुः - स. नपुं. 'वपुस्' शब्दः प्र. ए.
9. च - अव्ययम्
10. अल्पस्य - अ. पुं. 'अल्प' शब्दः ष. ए.

अन्वयः - २

व्याकरणांशाः

11. हेतोः - उ. पुं. 'हेतु' शब्दः ष. ए
12. बहु - उ. नपुं. 'बहु' शब्दः द्वि. ए.
13. हातुम् - अव्ययम्
14. इच्छन् - त. पुं. 'इच्छत्' शब्दः प्र. ए.
15. विचारमूढः - अ. पुं. 'विचारमूढ' शब्दः प्र. ए.
16. प्रतिभासि - प्रति + भा धातुः परस्मैपदी लट्-लकारः म. ए.
17. मे - द. त्रिषु-लिङ्गेषु 'अस्मद्' शब्दः ष. ए.
18. त्वम् - द. त्रिषु-लिङ्गेषु 'युष्मद्' शब्दः प्र. ए.

अन्वयः - २

समासः

1. एकम् आतपत्रं यस्मिन् तत् - बहुव्रीहिः
2. विचारे मूढः - सप्तमी-तत्पुरुषः

अन्वयः - ३

भूतानुकम्पा तव चेदियं गौरेका भवेत्स्वस्तिमती त्वदन्ते ।
जीवन्पुनः शश्वदुपप्लवेभ्यः प्रजाः प्रजानाथ पितेव पासि ।।

पदविभागः

भूतानुकम्पा, तव, चेत्, इयम्, गौः, एका, भवेत्, स्वस्तिमती, त्वदन्ते, जीवन्, पुनः, शश्वत्, उपप्लवेभ्यः, प्रजाः, प्रजानाथ, पिता, इव, पासि

सन्धिः

चेत् + इयम् - जश्त्वम्
गौः + एका - विसर्ग-रेफः
शश्वत् + उपप्लवेभ्यः - जश्त्वम्
पिता + इव - गुणः

अन्वयः - ३

वाक्य-विश्लेषणम्

क्रियापदम्	-	भवेत्, पासि
प्रथमा	-	भूतानुकम्पा, इयम्, गौः, एका, स्वस्तिमती, जीवन्, पिता
द्वितीया	-	प्रजाः
पञ्चमी	-	उपप्लवेभ्यः
षष्ठी	-	तव
सप्तमी	-	त्वदन्ते
सम्बोधनम्	-	प्रजानाथ
अव्ययम्	-	चेत्, पुनः, शश्वत्, इव

अन्वयः - ३

अन्वयरचना प्रतिपदार्थः च

क्रियापदम् - (अस्ति) चेत्
का ? - भूतानुकम्पा प्राणिदया
कस्य भूतानुकम्पा ? - तव
भवेत्
का भवेत् ? - गौः नन्दिनी
कीदृशी गौः ? - इयम्
पुनः कीदृशी गौः ? - एका
कीदृशी भवेत् ? - स्वस्तिमती कुशलिनी
कदा भवेत् ? - त्वदन्ते तव विनाशे सति

अन्वयः - ३

अन्वयरचना प्रतिपदार्थः च

प्रजानाथ	- हे राजन्	
क्रियापदम्	- पासि	रक्षसि
कः ?	- (त्वम्)	
कीदृशः त्वम् ?	- जीवन्	प्राणधारणं कुर्वन्
काः पासि ?	- प्रजाः	
कः इव पासि ?	- पिता इव	जनकसदृशः
कदा पासि ?	- शश्वत्	चिरकालम्
केभ्यः पासि ?	- उपप्लवेभ्यः	आपद्भ्यः

अन्वयः - ३

अन्वयः

तव भूतानुकम्पा अस्ति चेत्, त्वदन्ते इयम् एका गौः स्वस्तिमती भवेत् । हे प्रजानाथ! जीवन् पुनः पिता इव प्रजाः शश्वत् उपप्लवेभ्यः पासि ।

तात्पर्यम्

हे राजन् ! यदि त्वं भूतदयां प्रदर्श्य धेनुं रक्षितुं प्रयत्नं करोषि तर्हि सः प्रयत्नोऽपि युक्तिहीनः । यदि त्वम् आत्मनः जीवं दत्त्वा धेनुं रक्षसि तर्हि तव मरणानन्तरम् इयम् एका गौः क्षेमेण जीवति । यदि त्वं जीवसि तर्हि अनेकाः प्रजाः रक्षसि । स्वकीयप्राणैः एकस्याः धेनोः रक्षणम् उचितम्, उत जीवता त्वया कोटिशः जनानां रक्षणम् उचितम् ? अत्र युक्तं किम्? त्वमेव चिन्तय ।

अन्वयः - ३

व्याकरणांशाः

1. भूतानुकम्पा - आ. स्त्री. 'भूतानुकम्पा' शब्दः प्र. ए.
2. तव - द. त्रिषु-लिङ्गेषु 'युष्मद्' शब्दः ष. ए
3. चेत् - अव्ययम्
4. इयम् - म. स्त्री. 'इदम्' शब्दः प्र. ए.
5. गौः - ओ. स्त्री. 'गो' शब्दः प्र. ए.
6. एका - आ. स्त्री. 'एका' शब्दः प्र. ए.
7. भवेत् - भू धातुः परस्मैपदी विधिलिङ्-लकारः प्र. ए.
8. स्वस्तिमती - ई. स्त्री. 'स्वस्तिमती' शब्दः प्र. ए.
9. त्वदन्ते - अ. न. 'त्वदन्त' शब्दः स. ए.
10. जीवन् - त. पुं. 'जीवत्' शब्दः प्र. ए.
11. पुनः - अव्ययम्

अन्वयः - ३

व्याकरणांशा:

12. शश्वत् - अव्ययम्
13. उपप्लवेभ्यः - अ. पुं. 'उपप्लव' शब्द: प. ब.
14. प्रजाः - आ. स्त्री. 'प्रजा' शब्द: द्वि. ब.
15. प्रजानाथ - अ. पुं. 'प्रजानाथ' शब्द: स. प्र. ए.
16. पिता - ऋ. पुं. 'पितृ' शब्द: प्र. ए.
17. इव - अव्ययम्
18. पासि - पा धातुः परस्मैपदी लट्-लकारः म. ए.

अन्वयः - ३

समासः

1. भूतेषु अनुकम्पा - सप्तमी-तत्पुरुषः
2. तव अन्तम्, तस्मिन् - षष्ठी-तत्पुरुषः

कालिदासः

- वरकविः कविकुलगुरुः इति प्रसिद्धस्य कालिदासस्य कालः, देशः, व्यक्तित्वम् इत्यादीनां विषये निर्णेतुं योग्यं प्रमाणं न लभ्यते।
- केषाञ्चन विदुषाम् अभिप्रायः यत् सः चतुर्थशतके आसीत् इति ।
- तस्य काव्येषु उज्जयिन्याः वर्णनम् अधिकं दृश्यते इति कारणतः तस्य जन्मस्थलम् उज्जयिनी स्यात् इति अभिप्रायः अस्ति ।
- कालिदासः रघुवंशः, कुमारसम्भवम् इति महाकाव्यद्वम्, ऋतुसंहारं, मेघदूतमिति खण्डकाव्यद्वयं, मालविकाग्निमित्रम्, विक्रमोर्वशीयम्, अभिज्ञानशाकुन्तलम् इति नाटकत्रयं च लिखितवान् ।
- कवित्वं, शास्त्रज्ञानं, लोकानुभावः - एतेषां त्रयाणाम् अपि सुन्दरः समन्वयः कालिदासस्य कृतिषु दृश्यते ।
- भारतीयानाम् उत्कृष्टा जीवनपरम्परा अपि तासु प्रतिबिम्बिता अस्ति ।

कालिदासः

- अत्यन्तं समुचितायाः उपमायाः निबन्धने कालिदासः अतीव निपुणः ।
- तस्य सर्वासु कृतिषु एषः अंशः स्फुटं दृश्यते ।
- 'उपमा कालिदासस्य' इति उक्तिस्तु सुप्रसिद्धा एव ।
- न केवलं संस्कृतसाहित्यम्, अपि तु भारतीयसाहित्यमेव कालिदासात् प्रभावितम् अस्ति इति वक्तुं शक्यते ।
- अतः एव सः वस्तुतः कविकुलगुरुः ।

भारविः

- भारवेः जन्मनाम दामोदरः ।
- एतस्य पिता नारायणस्वामी ।
- दामोदरः चालुक्यराजस्य विष्णुवर्धनस्य मित्रम् आसीत् ।
- एषः गङ्गराजस्य दुर्विनीतस्य आस्थाने, पल्लवराजस्य सिंहविष्णोः आस्थाने च कञ्चित् कालम् आसीत् इत्यपि ज्ञायते ।
- क्रि. श. षष्ठे शतके भारविः आसीत् ।
- 'किरातार्जुनीयं' भारवेः सुविख्यातं काव्यम् ।
- महाभारते विद्यमानम् एव कथावस्तु स्वीकृत्य भारविः एतत् महाकाव्यं रचितवान् अस्ति ।

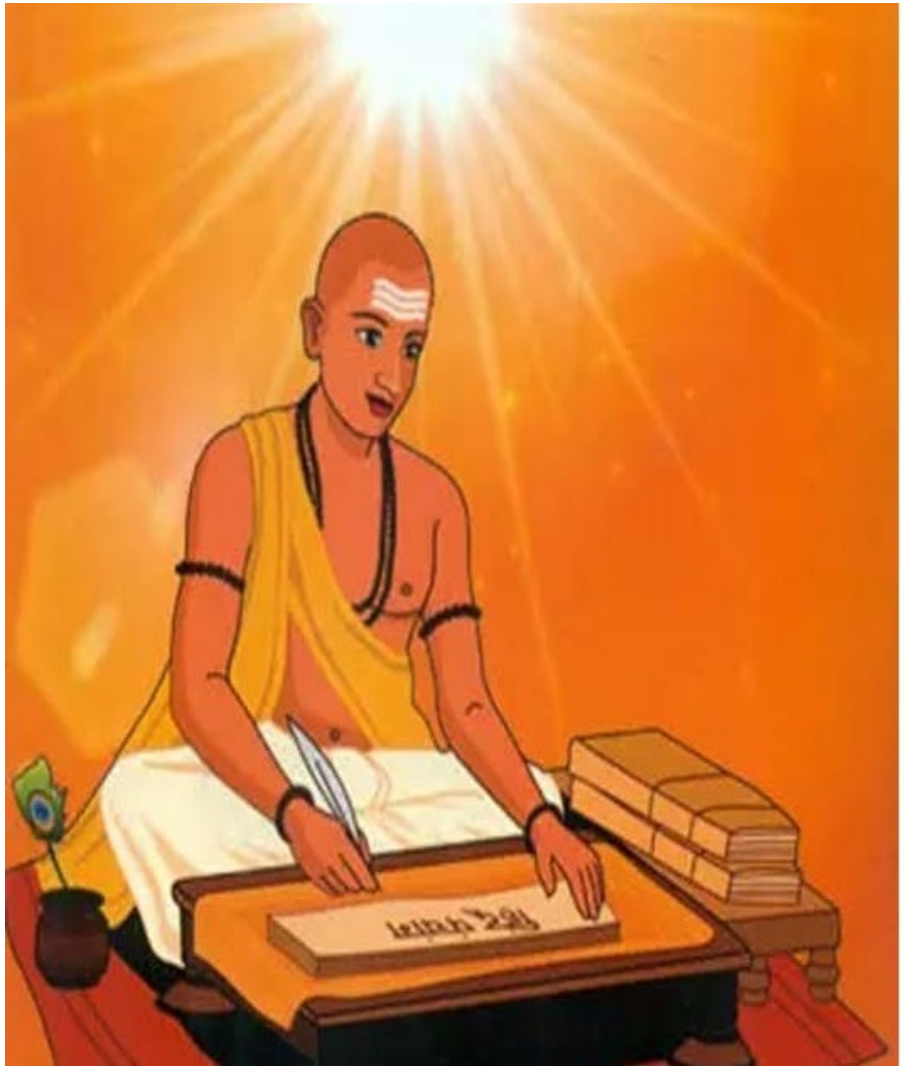

भारविः

- विशिष्टार्थगर्भितानां वाक्यानां प्रयोगे भारविः अत्यन्तं निपुणः ।
- 'हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः ', ' सहसा विदधीत न क्रियाम् ' इत्यादयः तस्य प्रयोगाः एतम् अभिप्रायं समर्थयन्ति ।
- 'भारवेः अर्थगौरवम् ' इति उक्तिः अपि विमर्शकलोके प्रसिद्धा ।
- एकमेव महाकाव्यं लिखित्वा अपि भारविः स्वकवित्वेन, पाण्डित्येन, वर्णकौशलेन च कविप्रपञ्चे विशिष्टं स्थानं प्राप्तवान् ।

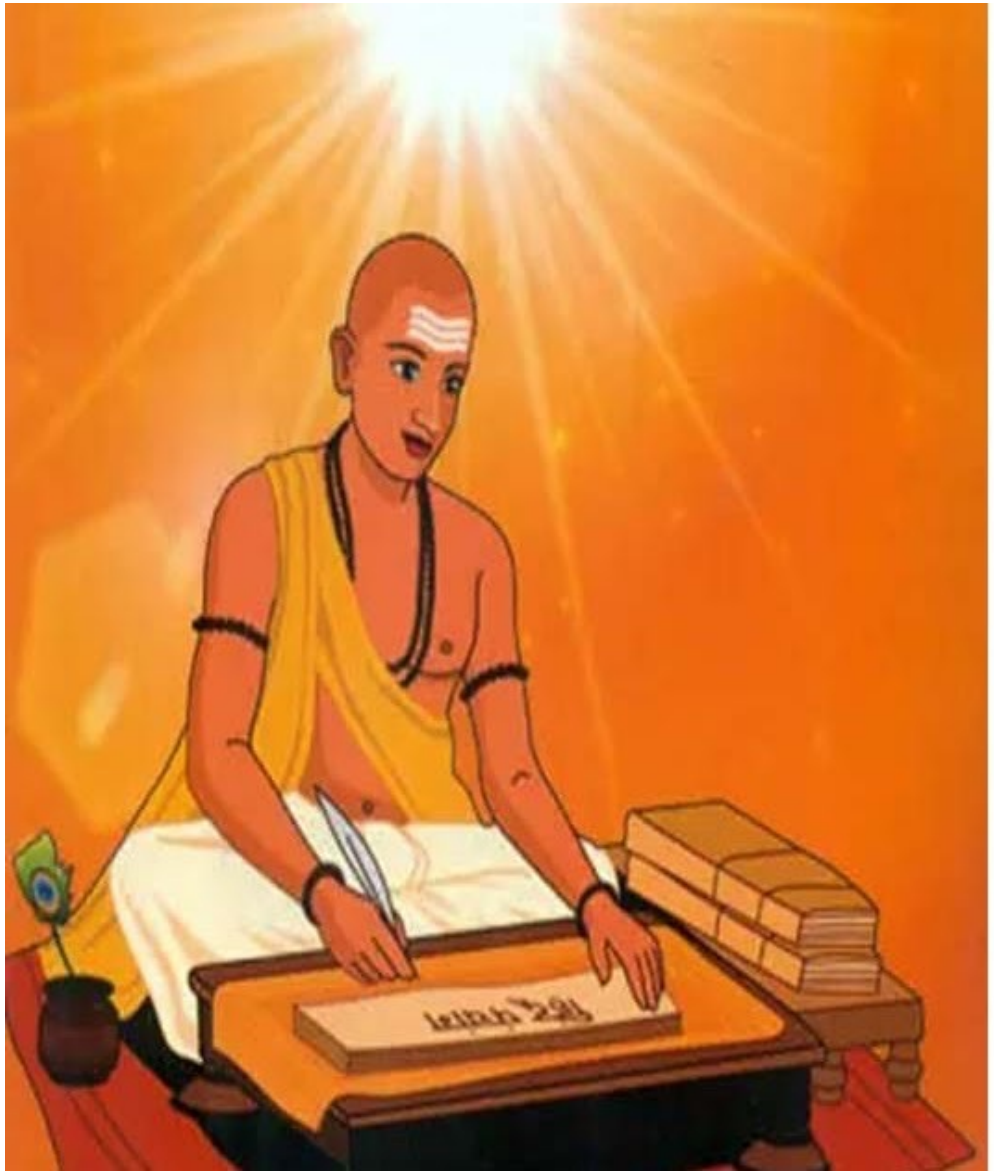

माघः

- गुर्जरदेशस्य राज्ञः श्रीवर्मलातस्य मन्त्री सुप्रभेदवः ।
- सुप्रभेदवस्य पौत्रः माघः इति श्रूयते ।
- क्रि. श. सप्तमे शतके सः आसीत् इति विदुषाम् अभिप्रायः ।
- माघः भारवेः अनन्तरकालीनः।
- 'शिशुपालवधं' माघेन विरचितम् अद्वितीयं महाकाव्यम् ।
- भारवेः किरातार्जुनीयं परिशील्य 'तत्सदृशमेव काव्यं लेखनीयम्' इति बुद्ध्या एव माघः शिशुपालवधं रचितवान् इति भासते ।
- यतः बहुषु अंशेषु किरातार्जुनीयस्य साम्यम् एतस्मिन् काव्ये दृश्यते ।

माघः

- माघ: राजनीतिविशारदः ।
- अलङ्कारशास्त्रे व्याकरणशास्त्रे च तस्य महत् पाण्डित्यम् आसीत् ।
- स्वकीयस्य नानाविषयकस्य अपारस्य च ज्ञानस्य प्रदर्शनं कृतवान् अस्ति सः शिशुपालवधे ।
- नूतनशब्दानां प्रयोगे अपि सः अत्यन्तं निपुणः ।
- शब्दानाम् अक्षयः सङ्ग्रहः एव तस्मिन् आसीत् इति वक्तुं शक्यते ।
- भारविः इव माघः अपि एकमेव महाकाव्यं लिखित्वा अपि महाकविपदं प्राप्तवान् ।

Learn Slokas Online - Vanisri Ragupati

श्रीहर्षः

- श्रीहर्षः कान्यकुब्जस्य नृपस्य विजयचन्द्रस्य आस्थानविद्वान् आसीत् ।
- विजयचन्द्रस्य पुत्रस्य जयन्तचन्द्रस्य आस्थाने अपि सः आसीत् इति श्रूयते ।
- तस्य पिता श्रीहरिः । माता मामल्लदेवी ।
- श्रीहर्षः द्वादशशतके आसीत् ।
- तर्क-व्याकरण-वेदान्तादिषु शास्त्रेषु श्रीहर्षः उद्दामपण्डितः ।
- सर्वाणि अपि पुराणानि सः सम्यक् जानाति स्म ।
- श्रीहर्षेण रचितं महाकाव्यं नैषधीयचरितम् ।

श्रीहर्षः

- नल-दमयन्त्योः कथा अत्र वर्णिता अस्ति ।
- श्रीहर्षस्य भाषा अत्यन्तं प्रौढा ।
- शब्दकर्कशता, दुरूह्या कल्पना, अर्थक्लिष्टता, श्लेषप्रियता च नैषधीयचरिते सर्वत्र दृश्यते ।
- श्रीहर्षः अन्यान् अपि कांश्चित् ग्रन्थान् लिखितवान् इति उल्लेखः दृश्यते ।
- परन्तु ते सर्वे न उपलभ्यन्ते ।
- खण्डनखण्डखाद्यम् इति एकः ग्रन्थः उपलभ्यते ।
- तस्मिन् ग्रन्थे तार्किकमतस्य खण्डनं कृतं दृश्यते ।